

TRAVELLING CONCEPTS: SCENARIOS OF METATHEORETICAL INTEGRATION

Alina Buzatu

Assoc., Prof., PhD, „Ovidius” University of Constanța

Abstract: Understanding that transformations within a disciplinary field are not only a mere addition of content or methodologies, but substantial reorganizations of the conceptual vocabulary, my paper is a metatheoretical reflection on the substantial critical contribution of Constance School of reception aesthetics. My aim is to retrace the travel (translatio) of some theoretical concepts from German to Romanian and highlight their rich pragmasemantic relevance.

Keywords: Constance school; reception aesthetics; translation; Hans Robert Jauss; Wolfgang Iser.

Studiul de față pune în discuție doi autori de limbă germană din canonul teoriei literaturii - Hans Robert Jauss și Wolfgang Iser, exponenți ai prestigioasei Școli de la Konstanz - și propune un moment de reflecție împreună asupra modului în care traducerea operei acestora în limba română, deși în deficit cantitativ, augmentează limbajul științific autohton. Avînd în vedere că Jauss și Iser sunt două nume fără de care nu se poate în bibliografiile disciplinelor care se ocupă cu interpretarea faptelor de literatură și artă, traducerea operei în limba română trebuie onorate drept evenimente de istorie intelectuală, prilejuri de resemnificarea practicilor teoretice și metateoretice. Plecînd de la înțelegerea că transformările în interiorul unui cîmp disciplinar nu se produc doar prin simpla adăugare de conținuturi și metodologii, ci prin reorganizarea vocabularului conceptual, m-am gîndit să relev bogata arheologie pragmasemantică a unor concepte de teorie literară pe care le datorăm Școlii de la Konstanz și să reamintesc că intrarea și metabolizarea lor în limba română a creat plusvaloare științifică.

Cîteva lămuriri asupra termenilor de la care plec sunt necesare; termenul de *concept călător* este, în mod evident, un auxiliu metaforic cu valoare epistemologică, util pentru perspectiva pe care o propun. Sintagma a căpătat vizibilitate prin cartea lui Mieke Bal¹, dar este glosată dialogic în multe cercetări ulterioare²; foarte lejer, călătoria este evident aici înțeleasă ca o deplasare a unei populații de concepte, în general organizate în familii, a căror venire și integrare schimbă densitatea și consistența spațiului pe care îl ocupă. Cît despre scenariile de integrare metateoretică despre care vorbesc, acestea vor să înregistreze posibilitățile de deplasare în diferite spații disciplinare ale acestor familii de concepte, să analizeze cum sunt primite, cum se adecvează și care consecințele acestor mișcări aici.

Hans Robert Jauss și Wolfgang Iser intră în spațiul de limbă română în circumstanțe diferite. Nu pot saluta suficient traducerea în limba română - pe care o datorăm lui Andrei Corbea - a unei cărți esențiale precum *Experiență estetică și hermeneutică literară*³. Apărută colecția iconică a Editurii Univers (a cărei imagine orice filolog o are pe retină), *Experiență estetică și hermeneutică literară* este acel tip de carte prin traducerea căreia o cultură

¹ Mieke Bal, *Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide*, Toronto: University of Toronto Press, 2002.

² Un singur exemplu: Matti Hyvärinen, Mari Hatavara, Lars-Christer Hyden (eds.), *The Travelling Concepts of Narrative*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013.

³ Hans Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, București: Editura Univers, 1983, traducere și prefață de Andrei Corbea.

teoretică își adaugă sisteme de explicație, își primenește vocabularul și contractează noi moduri de a comunica științific. Să ne amintim că pentru foarte mulți accesul la textele lui Jauss era aproape imposibil – și nu doar prin necunoașterea limbii germane, ci prin accesul precar la titluri în limbă străină; puținele pagini traduse din Jauss și publicate în *Viața românească* și *Caiete critice* înainte de apariția cărții *Experiență estetică și hermeneutică literară* nu puteau da imagina integrală asupra bogatului sistem conceptual propus de Școala de la Konstanz. Saltul metateoretic pe care îl aduce traducerea în limba română a lui Jauss ar putea fi „măsurat” chiar, investigând intrările în bibliografiile de specialitate și metabolizările conceptelor sale în discursul critic autohton. Chiar în absența unor măsurători exacte, este limpede că importantul studiu al lui Jauss a întemeiat scenarii metateoretice desfășurate în multe domenii înrudite cu cercetarea filologică, de la sociologie la științele comunicării, de la filozofie la antropologie, și nu doar, așa cum observam anterior, pentru că a livrat seturi conceptuale și scheme de interpretare, dar și pentru că a antrenat și o resemnificarea metodologică. Și azi este o carte esențială (chiar dacă, din păcate, necitită integral), prezentă în toate bibliografiile disciplinare serioase din universități și absorbită și de didacticile literaturii din mediile preuniversitare.

Ca argument al robusteții familiei sale de concepte, câteva lecții reținute de la Jauss se impun a fi recapitulate. Prima și cea mai relevantă pentru teoria literaturii ca disciplină este că discursul teoretic nu este un spațiu ideatic parcat și arondat, ci un continuum în care conținuturile și metodele comunică, se presupun reciproc și se reperspectivizează; dacă repunem în contextul anilor '70 această idee, observăm cât de elegantă este față de, bunăoară, isteria structuralismului de a respinge ceea ce nu era sub propria umbrelă. Din această primă lecție derivă o alta, foarte actuală: astfel, conceptele și secvențele de metodă se organizează nu doar în raport cu de criterii științifice, dar și în funcție de criterii sociale și experiențiale - de fapt, Andrei Corbea vede în *Experiență estetică și hermeneutică literară* o carte vie, care pledează pentru lepădarea de prezumțiozitate în toate formele sale, de exemplu, de aroganța de a crede că doar formele de descifrare ale comunităților emancipate critic și teoretic contează, nu și cele ale celor cu mai puține rigori și cunoștințe.

Jauss procedează exemplar, introducând un model de bune practici teoretice, performând inter și multidisciplinaritatea înainte ca acestea să devină o modă. Fiecărui termen conceptual pe care îl propune teoreticianul german îi trasează istoricitatea, îi adaugă trăsături semantice fondate în alte câmpuri de cunoaștere, însă fără a schimba planul de referință disciplinar. Adaug doar că prin această mediere a acestei cărți generații întregi de ucenici în filologie au aflat și de Gadamer sau Adorno, i-au înțeles mai bine pe Kant, Sartre, Starobinski, Dufrenne, sau Lotman. Jauss este, prin urmare, în termenii metaforei teoretice liminare, un caz fericit de integrare conceptuală.

Wolfgang Iser are o situație diferită, căci pare să fi călătorit în spațiul teoretic autohton sub auspicii mai fericite. Vizibilitatea operei acestuia a beneficiat de circulația liberă a cărților de specialitate de după 1989; Iser este cunoscut elitelor universitare din România - de exemplu, primește titlul de Doctor Honoris Causa al Universității București înainte ca vreo carte a sa să fie tradusă în limba română. În 2006, atunci când apare în limba română *Actul lecturii*⁴ - la Paralela 45, în colecția *Studii literare* deschisă de Mircea Martin, în traducerea Romaniței Constantinescu - mulți dintre cercetătorii români îl citiseră prin intermediarele de limbă engleză; Iser adună prestigii în spațiul de limbă engleză și pentru că ideile sale teoretice și interpretările sale sunt un complement critic obligatoriu al lui Fielding, Joyce sau Beckett. Tot astfel este citit și citat și azi, având în vedere că deficitul de traducere în limba română a

⁴ Wolfgang Iser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Pitești: Paralela 45, 2006, traducere și prefață de Romanița Constantinescu.

textelor sale nu este rezolvat – cărți fundamentale precum *How to Do Theory* sau *The Fictive and the Imaginary* nu sunt traduse în limba română.

Dacă Jauss este mai bine absorbit de limbajul teoretic autohton, dar cumva deplasat spre fundalul scenei, acolo unde se așază obiectele de sens care par să nu mai producă inovare, integrarea conceptelor lui Iser în scenarii de interpretare pare că se joacă încă. Într-un anume sens, prin Iser reluăm lectura lui Jauss, pentru că multe din definițiile pe care primul le formulează constau în demontarea și relegarea în serie a conceptelor izomorfe. Invocând metafora călătoriei - prin Iser vedem mai bine mișcările în spațiul limbajului științific autohton a întregii populații de concepte identitare ale Școlii de la Konstanz. Precum în cazul lui Jauss, la Wolfgang Iser se vedește aceeași luptă cu poncifele teoretice, cu simplismul presupuzițiile care parazitează și mințile cititorului obișnuit, cât și pe cele ale profesorilor de literatură conformiști. Fundamentele euristice al cărții sale sunt de căutat nu atât în metodă – deși Iser integrează și desfășurări metodice, dar știe că acestea sunt mai curînd supuse uzurii, ci sunt de găsit în concepte – care oricum sunt gândite ca teorii în miniatură și care își conțin – în codurile ascunse – și instrucțiunile de utilizare metateoretică. Teza pentru care pledez este că vocabularul conceptual românesc trebuie încă să așeze conceptele lui Iser în fondul său principal, dată fiind extraordinara lor complexitate pragmasemantică, precum și compatibilitatea acestora cu diferite cîmpuri de enunțare teoretică.

În primul rînd, Iser aduce bune precizări despre raportul dintre receptarea estetică și efectul estetic, raport prin care putem pricepe cu adevărat substanța metodologică a esteticii receptării. Explicitîndu-ne cum vede efectul estetic, Iser ni-l reactualizează pe Jauss, îl aduce pe acesta în zona teoriilor textului și rostește din nou întrebări fundamentale despre cum sunt receptate textele. Una dintre aceste întrebări, reformulată în spiritul teoriilor textului, vizează identificarea acelor elemente intratextuale care orientează receptarea. Altfel spus, Iser vrea să afle cum își prestructurează textele procesele proprii receptării, cum își programează acestea descifrarea de către recipienti. Harul metateoretic al lui Iser se vedește și în modul în care găsește cel mai mare numitor comun între ideile pragmasemioticii literare, a lingvisticilor textuale și operează deschideri către poeticile cognitive.

Un survol al cîtorva concepte identitare pentru gîndirea lui Wolfgang Iser este oportun. Un termen pe care îl văd esențial și care se poate dovedi creator în diferite scenarii metateoretice este cel de *survenire*, acesta punînd în ecou o întreagă tradiție filozofică. Iser vorbește despre caracterul de survenire a textului de literatură; textele își cîștigă acest drept în măsura în care, adresîndu-se către lume, adaugă acestei lumi o perspectivă care nu exista anterior; cu alte cuvinte, textul survine atunci cînd străpunge referința lumii, deselectează unele elemente ale referinței și selectează altele, pe care le recombina și le transformă semantic. Survenirea constituirii sensului unui text este un proces ce nu poate fi redus la niciunul dintre momentele care îl compun, nu poate fi redus nici la adresarea către lume a autorului, nici la modul în care străpunge referința lumii, nici la activitatea de constituire a sensului, luate izolat. O altă valoroasă familie de concepte intrată în spațiul teoretic autohton este *repertoriu / strategii / realizare*. Desigur, acestea par nume vechi, pentru că tradiția teoretică le utilizează în mod curent; dar Iser le valorizează însă într-un mod exemplar, investigînd arhiva lor semantică și adăugînd noi date. Foarte simplu spus, Iser numește *repertoriu* condițiile necesare constituirii unei situații de discurs, *strategiile* sunt procedurile acceptate, iar *realizare* este participarea cititorului. Repertoriul unui text este o componentă care funcționează complex: este internalizarea unor elemente din realitatea extratextuală, dar și din texte precedente, dar care nu ia forma unei reproduceri, ci a unei reutilizări; gradul de determinare a repertoriului, adică a materialului prin care textul este raportat la sistemele lumii sale istorice sau la sistemele vieții sociale și literare, este o premisă esențială pentru o posibilă comunicare dintre text și cititor. În ce privește strategiile, acestea au diferite sarcini,

pornind de la cea mai evidentă, aceea de prefigurare a relațiilor dintre elementele repertoriului pînă la cea mai complexă, de instituire a unor relații dintre complexul de referințe organizat și cititorul textului. Astfel, strategiile reglează astfel condițiile de receptare, rol care apare clar atunci cînd strategiile sunt scoase din uz, ca atunci cînd repovestim un roman sau o piesă de teatru. Cît despre ultimul termen, cel de *realizare*, cea mai importantă elucidare sa este prin raportare la un alt concept esențial, cel de *negativitate*, care exprimă, în termenii lui Iser, sistemul de goluri, omisiuni, de teme rămase virtuale, adică ceea ce rămîne neformulat în text, ne-spusul textului. Reactualizînd formulările lui Ingarden sau Merleau-Ponty și mergînd mai departe decît Umberto Eco, Iser reușește cea mai bună demonstrație a ideii că negativitatea textului, în calitatea sa de ne-spus nu este doar fundamentul constituirii celor spuse, ci și o formă de potențare a efectului celor spuse; negativitatea, constituent al comunicării, este matricea producătoare a posibilităților textului.

În loc de concluzii, voi afirma o credință personală: multe pagini din Iser îmi par esențiale în bibliografiile de teoria literaturii și nu doar, punînd la dispoziție strălucite formulări metateoretice, inteligibile și echilibrate, mult mai serioase decît rezumatele de dicționar preferate azi de cei mai puțin dispuși la mai puțin efort de cercetare.

BIBLIOGRAPHY

- Iser, Wolfgang, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Pitești: Paralela 45, 2006, traducere și prefață de Romanița Constantinescu.
- Jauss, Hans Robert, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, București: Editura Univers, 1983, traducere și prefață de Andrei Corbea.
- Bal, Mieke, *Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide*, Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- Hyvärinen, Matti, Hatavara, Mari, Hyden, Lars-Christer (eds.), *The Travelling Concepts of Narrative*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013.